

To danske kulturforskere

i grænselandet mellem historie og antropologi

Af Bjarne Stoklund

I dagene 29. august–6. september 1980 afholdtes på »Schæffergården« nord for København et nordisk forskerkursus med temaet: *historisk antropologi*. Kurset, som var arrangeret af medarbejdere ved Dansk Folkemindesamling og Institut for europæisk folkelivsforskning, havde til formål at formidle nogle nye, spændende tendenser i europæisk kulturforskning til nordiske historikere, antropologer, etnologer, folkemindeforskere og andre interesserede.

I temaet for dette forskerkursus indgår to fagbetegnelser: historie og antropologi. Mens den første betegnelse er alment kendt, kan der være grund til at sige et par ord om den anden. *Antropologi* (socialantropologi, kulturanthropologi) er den angelsaksiske betegnelse for det studium af de menneskelige kulturer, som i Centraleuropa i reglen kaldes *etnografi*. Sidstnævnte betegnelse har også i Danmark været almindeligt anvendt om studiet af ikke-europæiske kulturer, mens *etnologi* først og fremmest er brugt om studiet af den hjemlige folkekultur, som også kaldes *folkelivsforskning*. Når vi her taler om antropologi (og ikke etnografi) skyldes det, at den nyere teoretiske og metodiske udvikling næsten udelukkende er foregået i den angelsaksiske verden.

Historisk antropologi eller antropologisk historie er ikke nogen fasttømret »skole« eller forskningsretning. Snarere må det betragtes som en samlebetegnelse for en række individuelle, ofte ret forskellige forsøg, som imidlertid har det tilfælles, at de søger at anvende antropologisk metode ved studiet af historiske samfund. Tilnærmelsen mellem historikere og antropologer er noget nyt. I det meste af dette århundrede har de to fag udviklet sig i hver sin retning uden nogen indbyrdes kontakt. Antropologerne tog afstand fra historisk rekonstruktion og koncentrerede sig om studiet af nutidige samfund og udviklingen af metoder til analyser af kulturelle helheder. Historikerne satte kildekritikken i højsædet og interesserede sig mere for økonomi og politik end for kultur.

I de senere år har der imidlertid været en voksende forståelse for, at de to fag må søge sammen, for de behøver hinanden. Historikeren kan lære antropologen, hvordan de skriftlige kilder lader sig bruge til historisk rekonstruktion, og udrustet med antropologiens begreber og metoder kan historikeren stille nye spørgsmål til gammelkendt kildemateriale og få nye svar frem. Hånd i hånd med denne tilnærmelse og metodiske nyorientering går en nyvakt interesse for »folkekulturen«, for de brede befolkningsgruppers livsvilkår, levevis og selvforståelse.

Nye tendenser, som på et givet tidspunkt kommer i forskningens fokus, vil næsten altid vise sig at være foregrebet tidligere af enkelte individualister, som er gået deres egne veje. Det gælder selvfølgelig også et tværfagligt forskningsområde som den historiske antropologi, som ikke mindst i Danmark har haft flere forløbere. Vi fandt det derfor naturligt at indlede det nordiske forskerkursus med en præsentation af to danske forskere, Troels-Lund (1840–1921) og Vilhelm Grønbech (1873–1948), som omkring århundredskiftet hver på deres måde foregreb væsentlige sider af vore dages historiske antropologi.

Troels-Lund og Vilhelm Grønbech

Sammenstillingen af de to personligheder kan måske virke lidt overraskende, i bund og grund forskellige som de må siges at være. Der er dog også lighedspunkter mellem dem. Begge er så afgjort enegængere og svære at sætte i bås. Det er vanskeligt at finde direkte forbilleder for deres forskning – og ingen af dem kommer for alvor til at danne skole. Begge betragtes med mistro og næserynken af fagfællerne på universitetet, som kritiserer dem for manglende metodik og ikke mindst for en utilstedelig letsindig brug af de historiske kilder. De får også begge to at vide, at de er mere digtere end forskere. Bag dette ligger blandt andet, at de er eminente sprogkunstnere med billedmalende evne og skabende sproglig fantasi. Hos begge kan man påvise betydelige ændringer op gennem forfatterskabet. Troels-Lund glider fra en noget patetisk stil i ungdomsårene over i en lavmælt fortrolighed, ofte med en lun undertone. Grønbech kan virke lidt tung og forkrampet i sine første arbejder, men skriver senere let og ubesværet, ja endog muntert.

Det er ikke meningen her at søge nogen samlet karakteristik af de to forfatterskaber, men blot at se på de to arbejder, som ud fra vor synsvinkel må være hovedværkerne. For Troels-Lunds vedkommende er der ingen tvivl om, at »Dagligt Liv i Norden«, som med sine 14 bind blev til gennem en periode på 22 år, fra 1879 til 1901, er hovedværket. Uden dette arbejde ville Troels-Lund antagelig have været glemt idag (1).

Troels Troels-Lund (1840–1921). Dr. phil. 1871, stipendiat i Geheimearkivet 1870–75, historielærer ved Hærens Officerskole 1874–90, titulær professor 1888, kgl. ordenshistoriograf 1897–1921. Foto i Det kgl. Bibliotek.

Grønbech skrev gennem en uhyre produktiv 50-årig periode en række værker, som med udgangspunkt i filologien og religionshistorien førte ham langt ind på historikernes, etnologernes og litteraturforskernes enemærker. Det er vanskeligere éntydigt at fastslå, hvad der er hans hovedværk. Ud fra vor synsvinkel er det hans første større arbejde »Vor Folkeæt i Oldtiden« fra 1909–12, som har størst interesse, men det blev senere fulgt op af lignende studier over »Hellas« og over »Hellenismen«. Ved siden heraf står rækken af studier over mystikere i Europa og Indien, nogle store monografier over tyske og engelske digtere foruden flere essaysamlinger. Man kan imidlertid med nogen ret hævde, at de temaer, som Grønbech i det omfattende forfatterskab gennemspiller med udgangspunkt i vidt forskellig empiri, allerede fremtræder fuldt udformet i det skelsættende arbejde om »Vor Folkeæt i Oldtiden« (2).

Det, vi skal se på her, er altså kulturanalyser af to forskellige epoker i Norden eller Nordeuropa: Grønbechs af oldtidens slutning og Troels-Lunds af det 16. årh. Kun en halv snes år adskiller de to arbejder i tid, men videnskabshistorisk hører de hjemme i hver sit århundrede.

Dagligt Liv i Norden

»Dagligt Liv i Norden« udsprang ikke af et fuldt færdigt koncept. Værket groede langsomt frem, ændrede retning under væksten, blev beskåret og tog på den måde efterhånden form. Helt færdig blev det vel egentlig aldrig; trods sit store omfang er værket stadig en torso.

Da første bind udkom i 1879, blev det fremlagt som »første bog« af »første afdeling« af et stort anlagt værk med titlen »Danmark og Norges Historie i Slutningen af det 16de Århundrede«. De tre afdelinger, som var planlagt var 1) en skildring af landet og folket i det 16. årh., 2) en politisk historie om Frederik IIs tid og 3) en tilsvarende om Christian IVs mindreårighed. I indledningen taler han begejstret – og tydeligt inspireret af Jacob Burckhardt – om dette fantastiske renæssance-århundrede, hvor kirkens magt sprænges, verdensbilledet udvides og menneskeånden beriges ved genopdagelse af den klassiske litteratur.

Der er egentlig intet nyt i Troels-Lunds oprindelige plan for værket. Også andre større historiske fremstillinger havde bragt almindelige samfunds- og kulturbeskrivelser. Det gjaldt således C. F. Allen's værk om de nordiske riger i begyndelsen af 1500-årene. Den kan meget vel have inspireret Troels-Lund, som dog i sine beskrivelser har langt større detaljerigdom og bredde.

Første bind gav en beskrivelse af kulturlandskaberne i Danmark og Norge, de forskellige etniske grupper og rejsemulighederne til lands og til

vands. 2. bind tog fat på bønder- og købstadboliger, og med dette bind lancerer Troels-Lund den titel, som skulle blive hele værkets: »Dagligt Liv i Norden i det 16. Århundrede«. Endnu i 10. bind fastholdt han dog den oprindelige plan om også at behandle den politiske historie, blot var balancen nu forrykket. Af de ialt 23 bind, som var planlagt, skulle de 7 behandle politisk historie. I denne plan indgik også to bind om stænder og næringsveje. Man har kritiseret Troels-Lund for kun at skildre folket i festtøjet (3), men som planen i bind 10 viser, var det tanken også at skildre det arbejdende menneske.

Værkets første 5 bind, som behandler det fysiske miljø og den materielle kultur (boligforhold, klædedragt og fødemidler) er så afgjort de svageste. Troels-Lund besad ikke noget førstehåndskendskab til disse emner, og de første bind indeholder mange skrivebordskonstruktioner. Når behandlingen af emner som bygninger og klædedragt var forældet næsten før, tryksværten var tør, så skyldes det dog også, at netop disse temaer blev genstand for en omfattende kulturhistorisk forskning fra 1880'erne og frem (4).

Mennesket i centrum

Fra og med 6. og 7. bind (Hverdag og fest, Årlige fester) skifter værket på flere måder karakter. Det empiriske grundlag, der som nævnt var svagt i de første bind, bliver nu bedre, ikke mindst fordi Troels-Lund nu kan trække på en omfattende ekscerptsamling, som var tilvejebragt af en forgænger i det kulturhistoriske studium, biblioteksassistent Nicolai Jacobsen.

Samtidig kan man fornemme, at mennesket i stigende grad rykker ind i det kulturhistoriske søgelys. Fra 8. bind og værket ud samler skildringen sig om de afgørende livssammenhænge: fødsel og barndom, seksualitet og ægteskab, død og begravelse. Her synes Troels-Lund for alvor på hjemmebane. Hans indgang til kulturhistorien var ikke – som for så mange andre – tingene, men menneskene. Helt konkret var det en samling adelsbreve fra det 16. årh., som han tilfældigt fik i hænde under arbejde på Geheimearkivet, der vakte hans interesse for et studium af fordums menneskers vilkår og dagligliv og åbnede hans øjne for de muligheder, som personlige dokumenter som breve og dagbøger frembød for at komme tæt ind på livet af fortidens mennesker.

Troels-Lund brugte dette materiale flittigt, navnlig i bindene om trolovelse og bryllup: »Den samling breve om ægteskabssager, der fra det 16. årh. er nået ned til vore dage, har betydelig historisk værd. Thi på få eller ingen punkter er det ellers forundt os så tydeligt som her at kunne iagttage hin slægt ansigt til ansigt, på så nært hold lytte til dens egne ord om det, der lå den mest på hjertet. Og ved et underligt træf er der næppe noget

forhold af de mange, der kunne tænkes at indtræde under de forskellige omstændigheder, uden at vi jo har et brev, der svarer hertil.« (5).

Den kulturhistorisk/etnologiske forskning har ofte været kritiseret for, at den i for høj grad har været et studium af genstande og institutioner, mere eller mindre løsrevet fra deres kontekst. Eller sagt med Rudolf Brauns ord: Man beskæftigede sig mere med brudekronerne end med motiverne til faldende og stigende giftemålsalder – mere med gengangere end med døden selv. (6).

Troels-Lund kan næppe frikendes for medansvar for, at den kulturhistoriske forskning har fået dette særpræg. Også hos ham er genstandene og institutionerne, deres former og deres historie, sat i forgrunden. Men der er hos Troels-Lund noget andet og mere, som synes at foregribe en nutidig kulturforskning. Nok fortaber han sig i detaljerede skildringer af dåbsgilde og bryllupsfest, men han er samtidig levende interesseret i generativ adfærd og familiestruktur.

Generativ adfærd

I 8. bog om fødsel og dåb finder vi således nok en omstændelig redegørelse for de mange ceremonier og fester, men også en diskussion af fødsels-hyppigheden, dens årsager og følger: »Dette talrige afkom skrev sig vel for en del fra, at mændene straks indlod sig i et nyt ægteskab og i reglen med en ung kvinde, såsnart deres hustruer var døde. Men følgerne ville under almindelige forhold vistnok tildels være blevne udlignede ved, at enkerne gjorde det samme, så at altså mange unge mænd ægtede ældre kvinder uden udsigt til afkom. Kvindernes part i hin store frugtbarhed var ikke ringe. Samme hustru fødte hyppigt et efter nutids forhold meget betydeligt antal børn. Christine v. Halle, gift med Henrik Ranzau, fødte således 12 børn, Vibeke Gyldenstjerne 13, Hans Blomes anden hustru 15, Birgitte Brockenhuus 17, Elsebeth Krabbe 18 børn osv. Marine fra Odense, Poul Over-skærers søster, ægtede først præsten Klaus Juel og fik med ham 6 børn; derpå gik hun i arv til eftermanden i kaldet, hr. Rasmus Pedersen, med hvem hun fik 10 børn. Fru Birthe Henrik Gyldenstjernes fødte én gang tvillinger, en anden gang trillinger. I Ribe var endnu i det 17de århundrede antallet af tvillingfødsler langt hyppigere end nu til dags. Disse og lignende eksempler, hvor mange der så end opregnes, betyder enkeltvis kun lidet eller intet; men summen af dem synes at have betydning og gav i hvert fald tiden sit præg« (7).

Morsom og karakteristisk for hans stil er optakten til afsnittet om ihjelligelse af børn: »Til et velordnet hus hørte kun én vugge. Selv tvillinger måtte kunne rummes i en sådan, og her fandt de for et år en, omend snæ-

ver, så dog sikker og dækket plads. Men når året var omme og det nye kuld mødte for at afløse dem, var der ikke andet for, de måtte plantes ud i det store familiebed, himmelsengen. Dette var en drøj overgang, især hvor antallet af de ældre søskende var talrigt. Kampen for tilværelsen førtes deroppe med hensynsløs vildhed og for de mindste børn gik det på livet løs.« (8).

Interessante og stadig værdifulde bidrag yder Troels-Lund til belysning af det 16. årh.s syn på seksualitet og samliv og den ændrede opfattelse af ægteskab og kønsroller, som den lutherske reformation indvarsler. Det var spørgsmål, som ikke helt let lod sig fremstille for samtidens viktorianske læsekreds. Troels-Lund berørte dette problem flere gange og fandt det nødvendigt at indlede den 9. bog om bryllup med et forord, der forsvarede nødvendigheden af at skildre ting, som samtiden fandt mindre sømmelige: »At forbigå slikt som upassende ville kun lidet stemme med kravene til en historisk fremstilling. Dens opgave er tværtimod at påvise, hvorledes og hvorfor netop disse former forekom datiden passende. Hensynet til nutiden gør mig det imidlertid til pligt på forhånd af henlede opmærksomheden herpå, idet jeg som mit eget skøn udtaler, at enkelte afsnit i denne bog ikke egner sig til oplæsning i en tilfældig kreds eller læsning for enhver alder«.

Drukkenskab og livsmønster

Dette bevidste forsøg på at frigøre sig fra sine egne og samtidens normer og vurderinger og forstå renæssancens mennesker på deres egne præmisser, genfinder vi i Troels-Lunds behandling af et andet tidstypisk træk: Drukkenskaben. Vi står her over for to muligheder, siger Troels-Lund: Enten har datiden som nutiden opfattet drukkenskaben som noget frastødende og modbydeligt, »eller også har den haft et helt andet syn på dette forhold end vi. Men så hører datidens ejendommelige syn herpå med til den fulde forståelse. Fordømmelse af tidens levevis lyder imidlertid kun i ringe grad fra tiden selv. Forklaringen må da ligge i, at den har betragtet det hele anderledes end vi«.

Og så følger disse ganske interessante overvejelser: »Vi står her ved et af de punkter, hvor det materielle og åndelige mødes, hvor forbindelsen mellem et folks fødemidler og rent åndelige livsytringer viser sig. At betegne det ene blot som årsag, det andet blot som virkning går ikke an, begge er sider af et og samme, led af livets det fælles kredsløb.

Til hin levevis svarede, på engang som forudsætning og som resultat, begreber på moralens og sundhedslærens område, der var vidt forskellige fra vore.

Undersøger vi nøjere, viser det sig, at under en let fernis af pligtskyldig

mishag med drukkenskaben lå en ganske anden opfattelse, der udtrykte tidens egentlige og sande mening. ». . . Ifølge denne var det *at få sig en rus en i og for sig fortjenstlig gerning*; et tegn på, at vedkommende var en brav, flink, hæderlig person. Ret at give sig hen var udtrykket for en god natur, ofte at være drukken prøvestenen for en dygtig mand af den rette støbning, uden svig.« (9).

Troels-Lund går imidlertid et skridt videre og søger at se drukkenskaben og hvad dertil hører som led i et samlet tidstypisk livsmønster. Han skriver: »Vi har betragtet de begreber på moralens og sundhedsplejens område, der svarede til det 16. århundredes levemåde. Vi kan vove os et skridt videre frem og søge at klare os den *sindsstemning* og det hele *blik på livet*, der måtte blive de naturlige under forhold som disse«. Her peger han på *voldsomheden* med de mange drab, på *frugtbarheden* og *usædeligheden* og desuden på den *overstadighed i glæden*, »som uvilkårlig forbavser en sindigere Tid«. Og videre: »Som enhed af denne voldsomhed i vreden og overstadighed i glæden stod endelig som fælles kendemærke for hin tid en egen *virkeligheds-betagenhed*, en næsten løbsk væren-fuldtud-med i alt, hvad man foretog sig.« (10).

Jeg har dvælet så udførligt ved disse sider af den 5. bog, fordi det er et af de steder, hvor Troels-Lund er tættest ved at nå frem til noget, som man med moderne franske historikere kunne kalde en »mentalitetshistorie« (11). Det bliver imidlertid ved de spredte tilløb, en sammenfattende syntese, en karakteristik af tiden får vi aldrig. Hvorfor?

Forsøg på syntese

Der er ingen tvivl om, at Troels-Lund selv var klar over denne mangel, og hans samtidige anmeldere anholdt også værkets tilbøjelighed til at falde fra hinanden i hundredvis af enkeltheder.

I 1898 brød han den plan, der var skitseret for værkets fuldendelse og udsendte i stedet dets 13. og næstsidste bog, som fik titlen »Livsbelysning«. Om opgaven siger han i indledningen: »Vi have set, hvorledes den slægt, der levede i Norden i det 16. århundrede, kom til verden, boede, klædte sig, spiste og drak, giftede sig og levede som ægtefolk. Forinden vi flyr dem til jorde og hermed afslutte betragtningen af datidens »daglige liv«, står imidlertid en afgørende undersøgelse tilbage, den vigtigste og vanskeligste af dem alle. Det »daglige liv« er kun rent udvortes opfattet, sålænge vi ikke tillige have fået et indtryk af, *i hvilken belysning livet viste sig for hin slægt*, den farvetone, der dengang lå over alle forhold, over selve det at leve.«

Og han fortsætter: »Denne historiens *flygtigste olie* er altså vekselspillet mellem hver enkelt slægt og dens ydre forhold, den duft og farve, der lå

over disse for tiden selv, medens den endnu var levende, førend den hentørret og fladtrykt blev pakket i historiens plantesamling. Man kunne søge at genfremstille dette ved betragtning af, hvad der endnu er bevaret fra hin tid, fornemme den stemthed, som datids stuer, bohaver osv. virker. Men hvor ufuldkomment sligt er, véd enhver, der er fortrolig med, at stemningen er ens egen. Det sete afhænger af øjnene, der se. Og det, vi ønsker at vide, er jo netop, *hvorledes hin tid så, ikke, hvorledes vi ser*» (12).

Efter denne optakt venter man, at den analyse, som bl.a. var startet i 5. bog, nu føres til ende og afrundes. Men det er noget andet, man får.

Udviklingslæren

Troels-Lunds værk er i sjælden grad præget af tidens altdominerende forklaringsmodel, evolutionsteorien. At forstå et fænomen er for datiden først og fremmest at kende dets oprindelse og udvikling – eller udtrykt her med Troels-Lunds ord: »Som enhver vækst lader hin tids syn på livet sig kun fatte ved at følges fra nedan af opefter, ved en undersøgelse af, hvorfor og hvorledes det er blevet til. Som planter har disse følelser og stemninger i årtusinder skudt op fra bunden, båret af mange slægtleds tankegang, antaget form og draget næring ikke blot af samtids, men også af fortids indtryk. Som planter *forstås de kun i deres helhed*, ikke af løsrevne topstykker« (13).

Når Troels-Lund her taler om helhed, så er det altså en diakron sammenhæng, et udviklingsforløb, og i overensstemmelse med dette program søger han at følge nogle af de karakteristiske træk ved det 16. århundrede – befrielsen fra kirkens magt, naturbegejstringen og djævletroen – i et langt religionshistorisk vue fra de tidligste kulturfolk og frem. Bogen herom blev imidlertid også en slags personlig bekendelse til den glade, lyse udviklingstro. Den må have imødekommet et behov i tiden, for den blev så afgjort den mest solgte af hans bøger.

Som forklarings- og beskrivelsesmodel kommer evolutionslæren igen i »Dagligt Liv« mange gange og på flere planer. Således indledes bindet med kosten med en gennemgang af fødemidlernes udvikling. Hvorfor gør han det? Jo, siger Troels-Lund: »Af denne korte udsigt over fødemidlernes udviklings historie i Norden vil det være klart, hvilken stilling det 16. århundrede indtager i rækken. Vi har vundet forudsætningen for virkelig at forstå det, idet vi har set det som led i en større helhed« – samme tankegang altså som i det forrige citat. Men det 16. århundrede »står ubetinget som det mærkeligste tidsrum i hele udviklingsrækken, en periode, hvor stærke kræfter mødes og tilsammen give sig et voldsomt udtryk«. Når vi nu går over til at se nærmere på det 16. århundrede, så må vi, indprenter

Troels-Lund, hele tiden huske på dette århundredes plads i udviklingen; først da kan vi til fulde forstå det (14).

Men udviklingstankegangen følger med helt ned i behandlingen af de enkelte genstande. Klarest ses det vel i 2. bind om boligen, hvor han fremstiller konstruktions- og møbelformer næsten som levende væsner og lader den ene form fødes direkte af den anden. Her er der dog mere tale om en måde at gøre beskrivelsen levende på end et analytisk middel. Kosteligt er f.eks. skildringen af ovnens metamorfoser fra lerpotter til jernplader og fra bilægger til vindovn. Sådant beskrives overgangsformen med ovnpotter yderst og jernplader inderst: »Som hine gamle ovne skød de sig langstrakt ind i stuen, kakkelklædte på kroppen; men hvilende på deres fire nye ben, med det oprejste jernrør til hale og den uvante åbne jernmund, hvorfra ilden glødede, kunne de nok minde om et levende uhyre og skræmme dem, der første gang så dem«. Deres liv måtte dog blive kortvarigt, thi »dækket med kakler tog jernkakkelovnen sig lige så latterlig ud som en ridder i fuld rustning med en uldtrøje trukket over brynjen. Den tid måtte hurtigt komme, da jernovnen rystede kaklerne af sig og viste sig fri og uskæmmet i sin fulde pragt . . .« (15).

Side om side med udviklingstanken finder vi implicit hos Troels-Lund et kulturbegreb, som opfattede kulturen som summen af de bestanddele, som indgik i den. At forstå kulturen var således et spørgsmål om at udforske dens enkelte elementer. Noget forenklet kan man sige, at udfra en sådan opfattelse er forståelsen et spørgsmål om simpel addition.

Hvorfor udeblev syntesen i Troels-Lunds værk om det 16. århundrede? Måske er en del af forklaringen, at han med denne kulturopfattelse og med evolutionslæren som vigtigste forklaringsmodel var slet rustet til at gennemføre en synkron kulturanalyse.

Grønbechs kulturopgør

Den 14. og sidste bog af »Dagligt Liv« kom i 1901. 2 år efter, 1903, udsendtes hele værket i en samlet folkeudgave og fik først dermed sin store udbredelse. Samme år afbrød den 30-årige Vilh. Grønbech en lovende filologisk forskerbane, som året før var kulmineret med en disputats om tyrkisk lydhistorie, for i stedet at fordybe sig i religions- og kulturhistoriske studier. Disse studier, som blev udmøntet i værket »Vor Folkeæt i Oldtiden« 1909–12, blev samtidig optakten til et personligt opgør med samtidens vesteuropæiske kultur, et opgør, som Grønbech viderefører i det meste af sit senere forfatterskab.

Grønbechs kritik retter sig mod den arv fra det 19. århundrede, som Troels-Lund var så udpræget en repræsentant for. Den var for det første et

Vilhelm Grønbech (1873–1948). Dr. phil. 1902, docent i engelsk sprog og litteratur v. Kbh. Universitet 1908–11, i religionshistorie 1911–15 og professor i dette fag 1915–43. Foto i Det kgl. Bibliotek.

opgør med evolutionsteorien, med hele udviklingstanken, som for Grønbech var en myte i negativ forstand, en naiv forestilling om menneskeheden på vandring gennem tiden mod stadig højere mål, et stadig mere »udviklet« stadi. Han så i disse forestillinger et middel til legitimering af den vestlige verdens politiske magt og den europæiske kulturs dominans og samtidig grobund for en etnocentrisme, som blokerede for mulighederne for at forstå andre mennesker.

I et essay i 1930 harcellerer han over virkningerne af evolutionsteorien: »Den frugtbareste opdagelse i moderne tid var det at søge oplysning i historien, nemlig ved at undersøge, hvorledes mennesket er blevet til, eller, som man siger, har udviklet sig fra dyr til en højere form, thi derved kunne man finde frem til det menneskelige i renkultur og vænne sig til de mere sammensatte former. Denne hjælpehypotese, evolutionen, er blevet vejledende for den videnskabelige søgen efter det menneskelige, og selv om den ikke har givet noget resultat, har den i hvert fald gjort det, som er lige så vigtigt, nemlig at stille problemet skarpt og klart. Mennesket er ganske og aldeles forsvundet . . . den opdager aldrig mennesket, fordi den ikke kender til mennesket.« (16).

Det er symptomatisk, at Grønbech for at hente inspiration til sit historie- og kultursyn må bagom det 19. århundrede med dets udviklingstro og dets historisme til Johann Gottfried Herder (1744–1803), hos hvem han finder en optagethed af de menneskelige kulturers brogede mangfoldighed og en opfattelse af mennesket som et væsen betinget og formet af natur og historie og bundet til en lokal ekstistens. Herders kulturbegreb er fjernt fra det 19. århundredes partikularistiske kulturopfattelse. Han betoner enheden, harmonien, og Grønbech finder hos ham kimen til en holistisk kulturopfattelse, som han kan bygge videre på.

Ligesom Herder ser Grønbech i historien kun en broget mangfoldighed af former, hver med sit særpræg, men ingen af dem højere eller bedre end andre. For ham er formålet med den historiske indsigt at lære mennesker bedre at kende, at udvide sin vennekreds, som han siger, at drage nye mennesker ind for at lære sig selv dybere at kende ved at se, at livet har større og rigere muligheder end dem, vi selv har nået at virkeliggøre.

Helhedsopfattelse af kulturen

Kravet om, at en kultur skal studeres som en helhed, har han måske formuleret klarest i bogen om Primitiv Religion fra 1915: »Det, det gælder om, er at erkende hver kultur og religion som et hele, der har absolut værdi i sig selv. Det er som et hele, den bærer de mennesker der lever inden for den, og som et hele skal den tages for at kunne forstås og fortolkes. Enkelt-

hederne får deres indhold fra det centrum, de roterer om. Lad f.ex. de forskellige folks tanker om deres dødes liv være så beslægtede de være vil, lad være, at tankerne ved at rives ud af sammenhængen kan fortolkes som identiske – deres værdi afhænger dog af syntesen: den harmoni i tanken, som giver forholdet kraft til at stå livets svære kampe igennem til daglig sejr« (17).

Og hvad er da kultur efter Grønbechs mening? I 1916 udtrykker han det på denne måde: »Kultur, det er den ejendommelige kosmos, i hvilket folkets verden genskabes inden i sjælen, eller måske tydeligere, det er det ukendte, skabt i mennesket til en verden. I verden indgår to elementer, det der kommer udefra og det som møder indefra, og gennem deres vekselvirkning fødes nytte og hjemfølelse, form og skønhed« (18). Ejendommeligt formuleret, ja, men alligevel ganske præcist udtrykt.

Grønbechs helhedsopfattelse af kulturen får ham også til at reagere negativt mod flere af procedurerne i det 19. århundredes kulturforskning. Han vender sig således mod letsindig og overdreven tale om kultur»lån«, ligesom han er skeptisk over for mulighederne for at bygge rekonstruktioner på »survivals«, som han sammenligner med »rodløse former, der løst hælder sig op ad omgivelserne uden organisk tilknytning«, og han gør opmærksom på, at »det er jo ikke alene sjælen som omskiftes i et levn, der fortsætter livet ud over kulturens undergang. Med udrykkelse af syntesen følger enten omvurdering eller også irrationalitet« (19).

Der er i hans kulturbegreb, så vel som i den analytiske brug af dette begreb, stærke mindelser om funktionalisternes, men det synes selvstændigt udviklet. Om nogen påvirkning fra f.eks. Émile Durkheim (1858–1917) er der ikke tale, og det er værd at erindre sig, at »Vor Folkeæt« kom 13 år før de britiske funktionalisters to klassikere: Radcliffe Browns »The Andaman Islands« og Malinowskis »Argonauts of the Western Pacific«.

Grønbechs arbejdsmåde

Grønbechs kulturbegreb blev udviklet under arbejde med og anvendt i den analyse af de germanske folks kultur og religion ved oldtidens slutning, som fremlagdes 1909–12 i »Vor Folkeæt i Oldtiden«. Kildematerialet er gammelkendt, først og fremmest den islandske og den angelsaksiske litteratur, men måden at bruge dette materiale på er ny. Den kan minde om socialantropologernes feltarbejdsteknik, og det er næppe en urimelig anakronisme at kalde det, som Grønbech her gennemfører, for en historisk-antropologisk studie (20).

Inden han går i lag med det historiske kildemateriale til belysning af ger-

manernes kultur, har han skærpet sit blik gennem læsning af etnografiske beskrivelser af andre folkeslag. I noterne til bogen siger han herom: »Man kan ikke skrive en enkelt kulturs sjælehistorie, hvis man ikke alvorligt har søgt at liste sig ind i forståelsen af en del andre end den, man gør til sit emne.« Der må altså ligge et alvorligt etnologisk forstudium til grund, men de enkelte samfund må alligevel hver for sig »underkastes en undersøgelse, hvor ingen utidig sammenligning slører de vigtige særegenheder« (21).

Nok så vigtigt som dette etnologiske forstudium er dog et bevidst forsøg på at trænge forskerens egen kultur i baggrunden, at møde det undersøgte samfund så uhildet som muligt. Det er dobbelt vigtigt, fordi informationerne i dette tilfælde må hentes ud af skrevne ord og sætninger, som i formen ligger tæt ved forskerens eget sprog.

Grønbech har kun foragt tilovers for leksikografens tro på, at det lader sig gøre uden videre at oversætte fortidens begreber med moderne ord: »En ordret gengivelse er værdiløs . . . og ofte misvisende, fordi den lader de associationer, der udgør ordenes mening ude af betragtning« (22). I stedet søger han – ikke ulig den antropologiske feltforsker – at indkredse ordenes betydning ved at se dem i stadig nye kontekstuelle sammenhænge.

Det gør han bl.a. i værkets første bog, hvor han søger at bestemme indholdet af tre tilsyneladende velkendte ord: ære, lykke og fred, som imidlertid viser sig at have en ganske anden og langt mere omfattende betydning. Men selv et ord som død er det ikke nemt at komme til rette med. Bruger vi ordet i vor egen forstand, om hjertedøden, da rammer vi ved siden af. At være til er at have delagtighed i et bestemt liv, og dette fællesskab sprænges ikke ved døden, det føres videre af frænderne. Det kan derimod sønderrives, hvis én stemples som niding. »Nidingen er den, der med rette skal bære navnet dødning, thi han er den diametrale modsætning til det levende menneske . . . Hans våben bider ikke mere. Hans skib kan ikke fange børen længer. Den kraftstrøm, som opholder hans bedrift, standser: agrene svies af, kreaturerne styrter« (23). En passus som denne er karakteristisk for Grønbechs måde at indkredse ord og begreber på.

Gave-institutionen

I tredje og fjerde bog behandles en række centrale institutioner: at blote, bøn og offer, leg og løfte, madfællig, navnefæste og arv og gaveskifte for blot at nævne nogle af dem. Fælles for dem alle er, at de er dybt forankret i det beskrevne samfund og går på tværs af de sektorer, som de kunne søges opdelt i. De har at gøre med både økonomi, social organisation og religion. De er »totale« sociale fænomener.

Dette sidste er ikke Grønbechs ord, men et udtryk som blev lanceret af

Durkheim-eleven Marcel Mauss i 1925, da han udsendte sin nu klassiske »Essai sur le don« (24). Mauss bygger sin analyse af gaveudvekslingsinstitutionen på et bredt materiale, samlet fra såvel etnografiske beskrivelser som historiske kilder. To steder i verden finder han gaveinstitutionen i særlig klar og veludviklet form: hos melanesierne og hos germanerne. Når det drejer sig om de førstnævnte, så kan Marcel Mauss bygge på den udtømmende analyse, som Malinowski gav af Trobrianderne's kula-institution i »Argonauts of the Western Pacific«. Den gamle germanske institution kan han kun antyde på grundlag af forskellige studier og kilder.

Hvis han havde kendt »Vor Folkeæt i Oldtiden« – som imidlertid først i 1931 blev oversat til engelsk – så ville han have fundet en kongenial forskers analyse af det germanske gaveskifte netop som den »totale« institution, Mauss ønskede at se den som. Et par citater vil vise dette: »På den mest fremtrædende plads i germanernes samfundsliv står »købet«, det store symbol på omgængelighed og omgængelse. . . . Ægteskabet er det store gaveskifte, gaveforbundet fremfor andre. . . . Men i sagens inderste kerne adskilte brudekøbet sig ikke fra venskabet, der også var et køb og også kom i stand ved gaver. . . . Gavens forpligtende kraft åbenbarer sig vældig i germanernes retsbegreber. . . . En gave uden løn, uden forpligtelse kan germanerne ikke forestille sig. . . . Gaven er en social faktor. Idet den går fra mand til mand og til mand igen, gennemtrækker den samfundet med et netværk af forpligtelser, så stærkt at man bevæger hele staten, hvis man blot får ret tag på et eller andet punkt af kæden.

Mangen én kommer det vel for, som var han falden iblandt sjakrere, sjakrere af højeste lyst og højeste begavelse. »Gaven ser altid efter gengæld-« et valgsprog der passer fortræffeligt i munden på slige tuskegenier. Går man nu om på den anden side, og tager man i øjesyn deres samvittighedsfuldhed med at passe det rette forhold mellem ydelse og gengæld, fristes man måske til at opstille taknemmelighed som det store princip i deres etik og jura.

Vore forfædre selv skal nok lære os bedre. De lader taknemmelighed og beregning være, hvad de er, uden at skamme sig ved nogen af delene. De går forbi alt tilfældigt, lige ind til genstanden selv. Det er ikke givelsen, der virker, siger de, men det er gaven. Ingen kan, får vi at høre, befri sig for den indflydelse, tingene omkring ham har, de der er i hans eget væрге, og de der ligger nær nok til at blive indfiltrerede i hans handlinger« (25).

Og så går Grønbech over til at vise, at selv en ting som guldbegær ikke er et éntydigt fænomen, men kulturelt bestemt: »Nordboerne bekender åbent, at de er trælle af guldet og sølvet – og jærnet. Og så opstemmer de en hymne til metallerne, som må skurre mod al pekuniær sømmelighedsfølelse. De digter frejdigt deres højeste digtning om guldet, og belærer os

med livets uimodståelige logik om, at guldvejen ind i mennesket ikke ender blindt i de lavere passioner, men skærer de ypperste ånds- og lidenskabscentra. . . . Denne heroiske trang til at passe på guldet og bronchen og ophobe dem i rummelige kældre og storstuer, gennempulserer sjælene, uden at man derved mærker nogen udslettelse af alle store følelser, eller nogen fortørrelse af sindet. Tværtimod, jo større karakter, des klæbrigere hænder. . . . Antog griskheden heroiske former, var dens modstykke, gavmildheden ikke mindre storvorn« (26).

Brug af kilder

»Vor Folkeæt i Oldtiden« blev som nævnt mødt med megen kritik, mere eller mindre velunderbygget. Meget af kritikken gik på hans brug af kilderne: De hentes fra forskellige miljøer og tider, de tolkes meget frit, de dokumenteres ikke med tilstrækkelig gode henvisninger (27).

Denne kritik var kun tildels berettiget. Grønbech kunne med rette hævde, at han ville noget andet med kilderne end historikerne. Det var ikke de direkte udsagn, men det der lå bag dem, der interesserede ham. Et sted udtrykker han det på følgende måde: »Det er interessant og somme-tider af betydning at finde ud af, når og hvor en kamp stod, men det er af endnu større betydning at spørge om, hvad kamp i hine tider var.« (28).

Mere kritisabel er utvivlsomt den luftige og abstrakte måde, som Grønbech behandler germanernes kultur på. Billedet stykkes sammen af kilder fra meget forskellige tider og steder – og den rekonstruerede kultur fremtræder som en homogen størrelse på tværs af betydelige økologisk-økonomiske og tidsmæssige skel. Det er nok denne basisløse kulturabstraktion, som det er sværest for os at akceptere idag.

To pionerer

Jeg har med disse linjer villet pege på to betydelige danske pionérer i kulturforskningen og vise, hvorledes de hver på deres måde har foregrebet problemer, synsvinkler eller metodikker, som er aktuelle for dagens historisk-antropologiske forskning.

Troels-Lund førte kulturhistorien helt til bunds i dagligdagen, så snavset, mørket og larmen kunne føles, og han satte de elementære menneskelige livssammenhænge i første række som kulturhistoriens studieobjekter. Han var imidlertid i sin forskning bundet af det 19. århundrede og savnede redskaber til en gennemført synkron kulturanalyse. – Grønbech derimod,

gjorde radikalt op med historismen og evolutionismen og gennemførte en af de første antropologiske helhedsanalyser af en kultur på historisk materiale.

Begge fortjener at blive læst eller genlæst idag – og begge burde indtage en fremtrædende plads i den internationale kulturforskningens historie.

Noter og henvisninger:

1 Om Troels-Lund og hans forfatterskab, se Knud Fabricius: Troels-Lund (Kbh. 1921), Ellen Jørgensen: Historiens studium i Danmark i det 19. Århundrede (Kbh. 1943) og Erik Kjersgård: Manden og værket. Indledning til 6. udg. af Dagligt Liv i Norden (Kbh. 1968). 2 Om Vilh. Grønbech og hans forfatterskab, se P. M. Mitchell: Vilhelm Grønbech. En indføring (Kbh. 1970), Ejvind Riisgaard: Vilhelm Grønbechs kulturopgør I–II (Kbh. 1974). De nyeste behandlinger er givet af J. Prytz Johansen i Københavns Universitet 1479–1979 bd. XI og af Arild Hvidtfeldt i Dansk Biogr. Leks. bd. 5 (Kbh. 1980). 3 Axel Steensberg: Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede I (Kbh. 1963) se Indledningen, s. 8. 4 Om Troels-Lund og bygningsforskningen, se B. Stoklund: Bondegård og byggeskik før 1850 (3. opl., Kbh. 1980). 5 Troels-Lund: Dagligt Liv 6. udg., 5. bd. s. 70–71. 6 Rudolf Braun: Problem des soziokulturellen Wandels im 19. Jahrh., (Wiegelmann ed.: Kultureller Wandel im 19. Jahrh., Göttingen 1973) 7 Troels-Lund: Dagligt Liv 6. udg., 4. bd., s. 396. 8 Smst. s. 399. 9 Troels-Lund: Dagligt Liv 6. udg., 3. bd. s. 237–39. 10 Amst. s. 246–254. 11 Se f.eks. Jacques Le Goff: Mentaliteterna, en tvetydig historia (Nora og Le Goff: (ed) At skriva historia, Stockholm 1980, s. 244–62). 12 Troels-Lund 6. udg. 7. bd. s. 9–10. 13 Smst. s. 10. 14 Troels-Lund 6. udg. 3. bd. s. 25–26. 15 Troels-Lund 6. udg. 1. bd. s. 404–05. 16 Kvindesag og arbejderbevægelse (1930), i V. Grønbech: Kampen om mennesket (Kbh. 1930) s. 167 f. 17 V. Grønbech: Primitiv Religion (Kbh. 1915) s. 3. 18 Kultur og virkelighed (1916), i Vilh. Grønbech: Kampen om Mennesket (Kbh. 1930) s. 41. 19 Vor Folkeæt i Oldtiden, 2. del (Kbh. 1955), s. 382–83. 20 Arild Hvidtfeldt har i sin artikel om Grønbech i Dansk Biogr. Leks. en interessant påvisning af mulig påvirkning (specielt med hensyn til fremstillingens teknik) fra Valdemar Vedels »Kulturpsykologiske« forfatterskab (1901–11), men han betoner dog samtidig de afgørende forskelle mellem de to forskere. 21 Vor Folkeæt, 2. del s. 347. 22 Smsts. s. 339. 23 Vor Folkeæt, 1. del s. 279. 24 Marcel Mauss: Essai sur le don, forme archaïque de l'échange (Paris 1925); engelsk udgave: The Gift, Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies (London 1954). 25 Vor Folkeæt 2. del, s. 9–13. 26 Smst. s. 13–15. 27 En udførlig gennemgang af kritikken findes i Ejvind Riisgaards anførte arbejde. 28 Vor Folkeæt, 1. del, s. 339.

Summary

Two Danish Scholars in Study of Culture

This paper was given as a lecture at a Nordic interdisciplinary seminar on historical anthropology at »Schæffergården« (north of Copenhagen) 29th August – 6th September 1980. The paper concerns itself with the two Danish scholars involved in the study of culture: Troels Lund (1840–1921) and Vilhelm Grønbech (1873–1948). Each in their own way anticipated problems, viewpoints and methodologies of current interest to »historical anthropology« of today.

In 1879 Troels-Lund published his first volume of a »History of Denmark and Norway in the end of the 16th Century«. The book was planned as a classical historical description, but

along the way it developed into a cultural and social history, titled »Daily Life in Scandinavia in the 16th Century«. All told there were fourteen volumes published in the years 1879–1901. They are dealing with subjects like the landscape, building method, housing, clothing, food, social gatherings, baptism, wedding and funeral.

While the description of the material aspects of every-day-life has certain weaknesses, we see an expansion in the volumes dealing with the attitudes of renaissance man towards crucial life events as birth and childhood, sexuality and marriage, death and funeral. Troels-Lund seeks his answers looking away from the norms of his own time and trying to understand and describe these people on their own premises. Troels-Lund seems in these volumes to come closer to a modern »history of mentality« viewpoint, but he does not succeed in creating a synthesis. An attempt made in volume 13, titled »Concept of Life«, turned into a long religious-historical survey of the development from the first civilized people up until the 16th century. The treatment of this subject shows how tied Troels-Lund is to the 19th century all dominating model of explanations, the theory of evolution.

About ten years after the last volume of »Daily Life« Vilhelm Grønbech published his major work, »The Culture of the Teutons« (English translation 1931). With this book he breaks away from being a scholar of philology and instead he turns to the studies of religious and cultural history. At the same time the book represents the beginning of his personal showdown with the Western European culture which was continued by the versatile author until his death in 1948. His criticism is directed exactly towards that evolutionism and historicism, which Troels-Lund was a distinct representative of. Compared with the 19th century particularism Grønbech's perception of culture is a holistic one, inspired by J. G. Herder, among others. His perception and use of culture is reminiscent of that of the functionalists, although he does not seem to be influenced by, for instance Durkheim.

»The Culture of the Teutons« is based on well-known source material, first and foremost the Icelandic and Anglo-Saxon medieval literature, however the use of same is new. There are in the procedure of Grønbech similarities to the field work technique of the social anthropologist, and as such it is hardly an unreasonable anachronism to name what he is making a historical-anthropological study. Before starting to draw upon the source material, he trains his eye by reading ethnographical descriptions dealing with other ethnic groups. And he is deliberately putting aside the norms and opinions of his own culture. The study is focusing on norms and institutions, which are crucial to the Germanic culture. One example is his treatments of the institutional exchange of gifts, which are in many ways an anticipation of Marcel Mauss' »Essai sur le don« (1925).

Grønbech has often been blamed for his critical use of his sources. Part of the reason for that is his trying to use the material in an alternative way. More fatal is the fact that he is reconstructing a Germanic culture paying no attention to ecological-economical or chronological limits, as a kind of abstraction without foundation.